

STANISŁAW LACHOWSKI, MAGDALENA FLOREK

NIERÓWNOŚCI W ROZWOJU DZIECI WIEJSKICH JAKO CZYNNIK GENERUJĄCY WYKLUCZENIE SPOŁECZNE
INEQUALITIES IN THE DEVELOPMENT OF RURAL CHILDREN AS A FACTOR GENERATING SOCIAL EXCLUSION

Z Zakładu Zdrowia Publicznego
Instytutu Medycyny Wsi im. W. Chodźki w Lublinie
Kierownik Zakładu: prof. dr hab. n. med. J. Zagórski
Dyrektor Instytutu: prof. dr hab. n. med. L. Wdowiak

Artykuł omawia problem ograniczonych szans na wszechstronny rozwój, który dotyczy dzieci i młodzieży zamieszkującej tereny wiejskie. Poruszone w artykule kwestie odnoszą się do zjawiska wykluczenia społecznego młodych mieszkańców wsi, będącego następstwem ich nierównego dostępu do niektórych cenionych społecznie dóbr, m.in. zdrowia i wykształcenia.

SŁOWA KLUCZOWE: zdrowie, edukacja, ograniczony dostęp, wyrównywanie szans, dzieci i młodzież wiejska, wykluczenie społeczne.

KEY WORDS: health, education, limited access, levelling of chances, rural children and adolescents, social exclusion.

Psychosomatyczny rozwój dzieci i młodzieży uwarunkowany jest czynnikami genetycznymi i środowiskowymi (egzogennymi). W grupie czynników zewnętrznych (środowiskowych) wymienia się czynniki biogeograficzne i społeczno-ekonomiczne. Ze względu na problematykę artykułu analizie zostały poddane wybrane aspekty uwarunkowań społeczno-ekonomicznych, które mogą generować nierówności, biorąc pod uwagę tempo rozwoju oraz szanse życiowe dzieci i młodzieży mieszkających na wsi w porównaniu z dziećmi i młodzieżą z miast. Szczególną uwagę skupiono na czterech aspektach nierówności, które mogą powodować ich wykluczenie społeczne. Są to:

- stan zdrowia,
- dostęp do edukacji,
- sytuacja materialno-bytowa rodzin,
- problem uzależnienia alkoholowego w rodzinach wiejskich.

SYTUACJA ZDROWOTNA DZIECI WIEJSKICH

Badania prowadzone na temat stanu zdrowia dzieci zamieszkujących tereny wiejskie wykazują, że sytuacja dzieci jest on wciąż gorszy w porównaniu z dziećmi z miast. Na szczególną uwagę zasługują zgłaszane przez lekarzy nieprawidłowości w postaci zmian w narządzie żucia, takich jak: próchnica i wady zgryzu, zaburzenia w statyce ciała, zaburzeń rozwoju somatycznego (nadwaga, niedowaga, niskorosłość), które znacznie częściej dotyczą dzieci mieszkających na wsi [6, 10]. Dodatkowym, istotnym zagrożeniem dla prawidłowego rozwoju najmłodszych mieszkańców wsi jest ich angażowanie do zbyt ciężkich i niebezpiecznych prac w gospodarstwie rolnym [7] oraz wypadkowość kończąca się niejednokrotnie kalectwem. W 2003 roku KRUS uznał 963 zdarzeń wypadkowych, w których poszkodowane były dzieci do lat 15. Pod względem wypadkowości w rolnictwie z udziałem nieletnich od lat w niechlubnej czołówce utrzymują się województwa lubelskie i podlaskie [18].

EDUKACJA DZIECI WIEJSKICH

Potrzeba wyrównywania szans edukacyjnych związana jest w licznymi zaniebaniami środowiska wiejskiego w porównaniu z miejskim, w zakresie możliwości uzyskania dobrego wykształcenia i wszechstronnego rozwoju intelektualnego.

Jedną z form wyrównywania szans rozwoju intelektualnego dzieci jest edukacja przedszkolna. Z danych Ministerstwa Edukacji Narodowej wynika, że z wychowania przedszkolnego w roku szkolnym 2003/2004 korzystało co drugie dziecko (52,3%) mieszkające w mieście i tylko co szóste (16,7%) dziecko wiejskie [14]. W roku szkolnym 2005/2006 funkcjonowało w Polsce ogółem 7738 przedszkoli, w tym tylko co trzecie spośród nich funkcjonowało w środowisku wiejskim. Wprawdzie przy wielu wiejskich szkołach podstawowych istnieją oddziały przedszkolne, ale korzystają z nich głównie 6-latki w ramach rocznego obowiązkowego przygotowania przedszkolnego. Dane te, wskazują na istotne dysproporcje w upowszechnieniu edukacji przedszkolnej między miastem a wsią, czego konsekwencją jest niższy poziom dojrzałości szkolnej wśród dzieci wiejskich w porównaniu z ich rówieśnikami z miasta. Sytuację tę dodatkowo pogłębia jakość bazy materialnej przedszkoli na wsi, która jest stosunkowo uboga – jej podstawą są najczęściej wydzielone pomieszczenia przy szkołach podstawowych lub inne adaptowane obiekty. Może to stanowić barierę dla upowszechniania wychowania przedszkolnego na wsi.

Brak tego rodzaju możliwości opieki nad dzieckiem w młodszym wieku, sprawia szczególną trudność rodzinom rolniczym w czasie nasilonych prac polowych. W takich sytuacjach rodzice pozostawiają dzieci bez opieki w domu lub zabierają je ze sobą w pole. Jedno i drugie rozwiązanie stwarza duże zagrożenie dla zdrowia i życia dziecka. Ze statystyk KRUS wynika, że każdego roku wypadkom w gospodarstwie rolnym ulegają dzieci, którym nie zapewniono odpowiedniej opieki [19].

Istotnym elementem przygotowania do życia w społeczeństwie jest kultura. W dostępie do dóbr kultury, również występują znaczne różnice pomiędzy miastem a wsią. Jak wykazują badania socjologiczne, poziom wykształcenia wyznacza w zasadniczy sposób poziom uczestnictwa w kulturze – im wyższy, tym większe kompetencje w zakresie rozumienia jej wytworów kultury i ich oceny oraz częstsze potrzeby czynnego udziału w kulturze. Powiększają się nierówności w dostępie do kultury między miastem a obszarami wiejskimi [4]. Dodatkowo, przyczyn tego zjawiska należy upatrywać w niewystarczających środkach finansowych na prowadzenie działalności kulturalno-oświatowej i w niedorozwoju lokalnej infrastruktury. Systematycznie zmniejsza się liczba bibliotek gminnych, punktów bibliotecznych, domów kultury, klubów i świetlic oraz kin [2]. Jak wskazują wyniki z badań w ramach programu „Diagnozy Społecznej”, w latach 2000–2005 zanotowano wśród Polaków zanotowano znaczny spadek korzystania z dóbr kultury (rezygnacja z zakupu książek, prasy, wyjść do teatru, kina itp.). Główną przyczyną tego zjawiska były nie tylko ograniczenia finansowe gospodarstw domowych (w 2005 r. 37% gospodarstw wiejskich zrezygnowało z zakupu prasy), ale także utrudniony dostęp do placówek kultury [2].

Raport Diagnoza Społeczna 2005 wskazuje, że kolejnym czynnikiem różnicującym szanse edukacyjne mieszkańców miast i wsi jest dostęp do nowoczesnych technologii informacyjnych: komputera, internetu, multimedialnych pomocy naukowych. Z komputerów korzysta 60% mieszkańców miast oraz zaledwie 30% osób zamieszkujących wieś. Podobnie, ponad dwukrotną różnicę obserwuje się w dostępie do internetu. Korzysta z niego jedynie 20% mieszkańców wsi (w mieście 45%).

Możliwości dobrego wykształcenia i odpowiedniego przygotowania do podjęcia satysfakcjonującej pracy mają te dzieci, których rodzice wykazują szczególną troskę o ten element rozwoju swojego potomstwa. Z badań wynika, że aktywność rodziców w tym zakresie związana jest przede wszystkim z ich wykształceniem – im wyższe – tym większa dbałość rodziców o rozwój intelektualny dzieci. Uwzględniając powyższą zależność należy przyznać, że w rodzinach wiejskich wciąż występują mniej korzystne warunki kształcenia dzieci niż w rodzinach miejskich. W roku 2004 wykształcenie podstawowe posiadało 31,9% mieszkańców wsi (w mieście 16,8%), zasadnicze zawodowe 29,4% (w mieście 21,3%) średnie i policealne 24,5% (w mieście 38,0%), wyższe 5,4% (w mieście 17,5%) [11]. Jednakże warto podkreślić, że poziom wykształcenia mieszkańców wsi wciąż ulega poprawie. Dla porównania, w 1995 r. wykształcenie podstawowe posiadało 43,8% mieszkańców wsi (w mieście 27,6%), zasadnicze zawodowe 28,0% (w mieście 24,6%), średnie i policealne 15,5% (w mieście 34,2%), wyższe jedynie 1,9% (w mieście 9,8%) [13].

Mniej korzystne warunki rozwoju intelektualnego mają dzieci z rodzin rolniczych, które często angażowane są do prac w gospodarstwie rodziców. Z badań przeprowadzonych wśród dzieci w wieku 11–14 lat z województwa lubelskiego wynika, że niemal wszystkie dzieci wykonują prace rolne. Większość spośród nich miała kontakt z pracami o dużym zagrożeniu wypadkowym i zdrowotnym. Czas poświęcany przez dzieci na prace rolne stanowi istotny element ich całodziennego

budżetu czasu. Analiza uzyskanych danych wykazała, że duże obciążenie dzieci pracami rolnymi wpływa negatywnie na ich osiągnięcia szkolne [6].

SYTUACJA MATERIALNO-BYTOWA RODZIN WIEJSKICH

Warunki materialne rodzin wiejskich, określone na podstawie dochodu rodziny, są wyraźnie gorsze w porównaniu z warunkami mieszkańców miast. Sytuacja ta ma istotny wpływ na ograniczone możliwości zaspokojenia podstawowych potrzeb dzieci wiejskich. Duża część mieszkańców wsi związana jest z rolnictwem. Ponad połowa indywidualnych gospodarstw rolnych (58,8%) nie przekracza 5 ha, co w większości przypadków nie pozwala zaspokoić podstawowych potrzeb rodziny [12]. Największy odsetek małych (socjalnych) gospodarstw rolnych znajduje się we wschodnich województwach Polski [9]. W ostatnich latach obserwuje się systematyczny spadek poziomu dochodów na jedną osobę w gospodarstwach domowych rolników. W 2003 roku przeciętny miesięczny dochód wyniósł 474,31 zł, gdy dla porównania dochód w gospodarstwie domowym robotnika wyniósł 545,91 zł, a pracownika umysłowego – 972, 82 zł [12].

Jednocześnie województwa „ściany wschodniej” charakteryzują się wysoką stopą bezrobocia, co utrudnia właścicielom małych gospodarstw rolnych uzyskania dodatkowego dochodu z pracy poza rolnictwem. W środowisku wiejskim, oprócz bezrobocia rejestrowanego, występuje tzw. bezrobocie ukryte. Ten typ bezrobocia określa się najczęściej jako nadwyżkę siły roboczej występującą wśród osób statystycznie traktowanych jako pracujące w rolnictwie indywidualnym. Z danych Powszechnego Spisu Rolnego w 1996 roku wynika, że nadmiar ten występuje najczęściej w małych obszarowo gospodarstwach (do 5ha) – około 900 tys. osób [5].

Ocena dochodów rodziny w odniesieniu do jej potrzeb wyraźnie wskazuje na wyjątkowo trudną sytuację materialną rodzin, w których dorośli jej członkowie nie mają pracy. Z badań wynika, że prawie wszystkie rodziny dotknięte bezrobociem nie uzyskują dochodów na poziomie minimum socjalnego, a znaczna ich część żyje na granicy nędzy [3]. Rola zasiłku dla bezrobotnych jest niewielka. Na mocy ustawy wysokość zasiłku dla bezrobotnego stanowi sumę znacznie niższą aniżeli minimum socjalne. Zasiłek nie pozwala więc na zaspokojenie osobistych potrzeb samego bezrobotnego, a przecież zwykle w rodzinie są dzieci, a często i inne nie pracujące osoby, które trzeba utrzymać.

Bezpośrednią konsekwencją bezrobocia jest załamanie realizacji funkcji ekonomiczno-konsumpcyjnej rodziny. Członkowie rodziny muszą się prawidłowo odżywiać, posiadać mieszkanie, organizować wypoczynek swój i dzieci, kształcić dzieci, korzystać z dóbr kultury.

DYSFUNKCYJNOŚĆ RODZIN WIEJSKICH SPOWODOWANA
NADMIERNYM SPOŻYCIEM ALKOHOLU

Istotnym czynnikiem właściwego rozwoju psycho-fizycznego i społecznego dziecka jest prawidłowo funkcjonująca rodzina. Najczęstszą przyczyną zaburzeń w funkcjonowaniu rodziny jest problem alkoholowy jej członków. Z danych statystycznych wynika, że środowisko wiejskie charakteryzuje się wysokim wskaźnikiem spożycia napojów alkoholowych. Ogólnopolskie badania przeprowadzone w roku 2003 wskazują, że przeciętne spożycie 100% alkoholu przez jednego mieszkańca wsi wynosi 9,1 litra, gdy jednocześnie konsumpcja w dużych miastach osiąga znacznie niższy poziom – 6,3 litra [15]. Należy dodać, że szczególnie wysoki poziom spożycia napojów alkoholowych, biorąc pod uwagę środowisko wiejskie, dotyczy mężczyzn trudniących się rolnictwem. W 2003 roku średnie spożycie alkoholu wśród tej grupy osób wyniosło 22,2 litra. Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych szacuje, że około 800 tys. mieszkańców Polski to osoby uzależnione od alkoholu, a 2–2,5 mln to osoby pijące szkodliwie. Choroba alkoholowa dotyczy nie tylko samych uzależnionych, lecz powoduje chorobę całej rodziny, w tym szczególnie jest dotkliwa dla dzieci. Szacuje się, że około 1,5 mln dzieci wychowuje się w rodzinach dysfunkcyjnych z powodu problemu alkoholowego (PARPA). Ponadto około 3 mln dzieci pochodzi z rodzin, gdzie dorośli spożywają alkohol w sposób szkodliwy. Konsekwencją życia dziecka w rodzinie z problemem alkoholowym jest przede wszystkim sytuacja permanentnego stresu, rodzica wiele negatywnych emocji (poczucie krzywdy, rozgoryczenia, niesprawiedliwości, złości, żalu) [1]. W takiej rodzinie takiej istnieje duże prawdopodobieństwo zaniedbywania podstawowych potrzeb rozwojowych dzieci, co prowadzić może do wyniszczeń fizycznych i niepowodzeń szkolnych oraz trudności wychowawczych. Dzieci z rodzin z problemem alkoholowym bardzo często doświadczają też różnych form przemocy [16].

PODSUMOWANIE

Konsekwencją wszystkich wymienionych nierówności może być wykluczenie społeczne (ekskluzja) dzieci czy młodzieży wiejskiej, wyrażające się „niepodejmowaniem zwyczajowej i społecznie akceptowanej drogi życiowej lub wypadaniem z niej” [17] oraz „brakiem lub ograniczeniem możliwości uczestnictwa, wpływania i korzystania z podstawowych instytucji publicznych czy rynków, które powinny być dostępne dla wszystkich, a w szczególności dla osób ubogich” [17].

Koniecznym wydaje się podjęcie działań, zmierzających do niwelowania różnic w jakości życia dzieci i młodzieży mieszkających na wsi w porównaniu z dziećmi z miast oraz stworzenie warunków umożliwiających wyrównanie szans rozwoju w omawianych powyżej obszarach życia społecznego. Bez wątpienia służyć temu mogą świetlice środowiskowe tworzone na ubogich terenach wiejskich, realizujące celowe programy edukacyjne, obejmujące opieką dzieci w wieku 6-16 lat. Pewną

szansą, jeśli chodzi o poprawę warunków rozwoju dzieci i młodzieży wiejskiej może być uczestnictwo w przedsięwzięciach realizowanych przy wsparciu finansowym Unii Europejskiej, Mechanizmu Finansowego EOG oraz Norweskiego Mechanizmu Finansowego (2004-2009) w ramach priorytetu „Opieka zdrowotna i opieka nad dzieckiem”.

S. Lachowski, M. Florek

Summary

INEQUALITIES IN THE DEVELOPMENT OF RURAL CHILDREN AS A FACTOR GENERATING SOCIAL EXCLUSION

The article focuses on the problem of limited chances for comprehensive development among children and adolescents living in rural areas. In addition, issues are discussed referring to the phenomenon of social exclusion of young rural inhabitants, which are the result of their unequal access to some socially valued attributes, such as health and education.

Studies concerning the state of health of children show that the situation of children living in rural areas still remains worse compared to that of urban children. The abnormalities reported by physicians, e.g. changes in the mastication organ - dental caries and malocclusion, disorders in the body static, or disorders in somatic development (overweight, underweight, small height).

There is also much neglect in the rural, compared to the urban environment, with respect to obtaining a good education and comprehensive intellectual development, as well as a worse material standard of rural families, compared to urban inhabitants. This situation exerts significantly the results in the limited possibilities of satisfying the basic needs of rural children.

Therefore, it is necessary to undertake actions biased towards the levelling out of the differences in the quality of life of rural children and adolescents, compared to the children living in urban areas, and the creation of conditions which would enable the levelling of chances for the development in the above-mentioned spheres of social life.

PIŚMIENNICTWO

1. Chlebio - Abed D.: Pierwotna profilaktyka uzależnień od alkoholu. Śląsk, Katowice 2000.
2. Diagnoza Społeczna 2005, Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania. Warszawa 2006.
3. Dziecielska - Machnikowska S.: Jak żyją bezrobotni? Polityka Społeczna 1993, 3.
4. Dziubińska - Michalewicz M., Kojder A.: Uczestnictwo w kulturze mieszkańców Polski. Kancelaria Sejmu. Biuro Studiów i Ekspertyz. Warszawa 2003
5. Frenkel I.: Ludność, zatrudnienie i bezrobocie na wsi w latach 1988–1995. PAN Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa, Warszawa 1997.
6. Górniak K., Lichota M.: Częstotliwość występowania wad postawy ciała u dzieci wiejskich i miejskich rozpoczynających naukę w szkołach podstawowych. W: Uwarunkowania rozwoju fizycznego dzieci i młodzieży wiejskiej. Red. J. Zagórski, R. Cieśliński, M. Skład, H. Popławska. Supl. 1. IWFIS. Biała Podlaska 1999.
7. Lachowski S.: Praca dzieci wiejskich a ich rozwój fizyczny i stan zdrowia. IMW, Lublin 1999.
8. Lachowski S., Bujak F., Zagórski J., Lachowska B.: Postawy rodziców wobec angażowania dzieci do prac we własnym gospodarstwie rolnym. IMW. Lublin 2002.
9. Mały Rocznik Statystyczny 2005 GUS. Warszawa 2006.

10. Mirkiewicz M., Cieszkowski S., Barszczewska R.: Stan zdrowia dzieci z regionu południowo-wschodniej Polski. W: Uwarunkowania rozwoju dzieci i młodzieży wiejskiej. Red. J. Zagórski, M. Skład. IMW. Lublin 2003.
11. Rocznik Statystyczny, GUS, Warszawa 2006.
12. Rocznik Statystyczny 2004. GUS, Warszawa 2005.
13. Rocznik Statystyczny RP. GUS, Warszawa 2000.
14. Rządowy Program Rozwoju Edukacji na Obszarach Wiejskich. Ministerstwo Edukacji, Warszawa 2006.
15. Sierosławski J.: Alkohol: postawy i zachowania Polaków wobec alkoholu i problemów alkoholowych. PARPA., Warszawa 2004.
16. Sosnowska D.: Bezrobocie, alkoholizm i przemoc jako największe zagrożenia współczesnej rodziny. W: Edukacja a życie codzienne, T.1. Red. A. Radziewicz-Winnicki, Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2002.
17. Strategia. Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski. Minist. Polityki Społ. Warszawa 2004.
18. Wypadki przy pracy i choroby zawodowe rolników oraz działania prewencyjne KRUS w 2003 r. KRUS. Warszawa 2003.
19. Wypadki przy pracy i choroby zawodowe rolników oraz działania prewencyjne KRUS w 2003 roku. KRUS, Warszawa 2004, 14.

Data otrzymania: 30.10.2007.

Adres Autorów: 20-950 Lublin, ul. Jaczewskiego 2, Zakład Zdrowia Publicznego IMW.